

Göwündäki gündelik -27/ dowamy

Category:

Filosofiýa, Goşgular, Kitapcy, Poemalar, Sözler, Ýatlamalar
написано kitapcy | 26 январа, 2025

Göwündäki gündelik -27/ dowamy * * *

Ykbalyň emrine ynsan balasy boýun sunaýmaly. Türkmen aýtmyşlaýyn, ýazgytdan gaçyp gitjek ýeriň ýok, maňlaýyňa näme ýazylan bolsa ömür salyňam şoňa laýyk tigirleniberýär. Karaş Nikolaýewiç Ýomudskiniň durmuş ýoly ynha, muňa anyk mysal.

Okyjynyň «beh, bu a:t bilen familiýa birhili geň-le?!» diýmegem ahmal. Jägildäp dünýä inen balasyna ady-ismi ata-nesi dakýar, galany Allanyň emri bilen. Aslynda olaryň şejere daragty Kyýat hanyň nesil daragty bilen bagly. Ol bolsa döwrüniň atly-agyzly, gepi ýere gaçyryлмаýan, edermenden paýhasly hem adalatly şahsy hökmünde taryhda yz goýan. Ýöne agzyň bilen o:t gapsaňam, ýaşalan ömürdäki durmuş ýoluň-ýörelgäň, etsem-petsemiň döwür bilen, zamanyň zaňy, şoňa laýyklykda maňlaýyňa ýazylan kysmat bilen bagly.

...XIX asyr. Hazaryň Gündogar-Türkmen kenary. Belli bir agza bakmaýan tire-taýpalar erkinligi, asuda durmuşy arzuw etse-de, göwünlerindäki bolaýanok. Dokuzyň düzüw ömür sürmek, gazananyňy özüňe nesip etdirmek, howp-hatardan howatyrсыz bolmak üçin özbaşdak döwletli, binýady berk ýurtly bolmaly. Magtmguly şahyryň „Berkarar döwlet islärin“ diýen setrilerini nijeme gaýtalanyňda-da, ol bagt guşunyň haçan gelip depäňe gonjagyny bilýän weli ýok. Ine, Kyýat han alamançylykdan, çapawulçylykdan, gaçha-kowlukdan halys bizar bolan ilatyň arzyny, arzuwyny baryp-ha Patyşa hökümetine ýetirmek üçin alys ölkä, görülmedik ýurda-Pitere tarap ýola düşýär. Dagy nä? Güýçli bir döwletiň ganatynyň aşagynda bolmasaň düýt-müýt etjeklerden-ä! Ratyşa Russiýasynyň köşgünde akylllydan agras türkmeni kabul edýärler, il-günüň ýetirmegi towakga eden arzy-halyny diňleýärler, Hazar ýakasyndaky ykdysady hem syýasy

ýagdaý hakda gözi bilen göreniň aýdýan zatlaryna gyzyklanma bilen gulak asýarlar. Şol döwürlerde eýýäm Patyşa hökümeti Zakaspiý (Kaspi aňyrsy kenar) ülkesi bilen içgin gyzyklanýardy, jöwzalydan bereketli bu topragyň baýlyklaryna agzyny suwardýardy. Şonuň üçinem türkmen ilinden baran myhmany-ilçini hoşamaý söz bilen ugradýarlar. Muňa güp ynanan sada adam Tiflisde galyp, rus dilini suwara öwrenýär. Diňe munuň bilenem çäklenmän, çagalaryna-da bu dili ürç edip öwrenmegi, sowatdan-ylymdan «ýüňi ýeten» kişiler bolup, il-halkynyň agsysyna aglap, gülküçine gülüp bilýän halkhalar, syýasatdan, beýleki zatlardan başy çykýan ynsan bolup ýetişmegi gulaklaryna guýýar, başybütün alada edýäp. Şeýdibem Tiflisde başangyç synpa kabul edilen, yzýanam harby-kadet mekdebini gutaran, soň Piterde harby ugurdan düýpli bilim alan ogly Garaş Annamuhammediň gulagyna azan bilen aýdylan ady ýatdan çykýar-da, ol Nikolaý bolýar gidiberýär. Harby sungatdan gowy baş çykarýan, hakyt „arslan ýürek“ diýdiren ýigit derrew döwrüniň wakalarynyň jümmüşine düşýär. Anyk aýdanda, ilki Belgorodyň Ulan polkuna serkerdebaşy bolup, rus-türk urşunyň frontunda söweşýär. Şipka ugrundaky hüjümde onuň görkezen gözsüz batyrlygy agza-dile düşýär. Hut onuň Alyhezretleri Patyşa öz eli bilen onuň döşüne şol döwrüň iň uly sylagyny-Georgiý hajyny dakýar, ady ýazylan ýadygärlik ýaragy sowgat berýär.

Pelegiň darkaşly gerdişi edermen, damarynda türkmen gany dyňzap duran gerçege garaşylman durka ýene bir serpaýy yapýar. Söweş kiparlanda, polk serkeresiniň nazary boýry-buýan aglap duran gyza düşýär. Atyny debsiledip baranda, aglap duran gyz gözýaşyny sylýar-da, „Meni alyp git!“ diýen manyda sandyrap duran enaýyja elleri bilen akja elýaglygyny bulaýlaýar. Atýüzünde goçak murty towlanyp abaýtoş görkezýän, giň maňlaýly, ullakan gara gözleri ýanyp duran Nikolaýa nazary düşendenem nädip mühir bilen ýylgyranyny duýman galýar. Söze salym ýok, saçlary towlanyp duran ukrain gyzy Ýelizaweta Koçubeý-Sizyhy atyň ardyna basýar-da, ştaba tarap gyp basýar. Şeýdibem bir bakyşda uçgun deýin tutaşan, özem söweşde dörän söýgi bilelikdäki durmuşyň synmaz söýgetine öwrülýär. Hudaýyň

ýalkawy bilen ol ojakda on sany çaga dünýä inýär. Harby düzgüni durmuşynyň kadasyna öwren ata olary, ylaýta-da ogullaryny berk, öz aýdyşy ýaly „harby tertipde“ terbiýeleýär. Şeýdibem Nazar (ony soň Nikolaý diýip atlandyrypdyrlar), Iwan, Garaşhan (soň onuň ady hem Nikoýa öwrülipdir) dagy hakyky aristokratik hem harby durmuşyň guwwaslary bolýar.

Ata ogul perzentleriniň hemmsiniň harby ugurdan gitmegini olaryň gulagyna guýupdyr, ulalansoňlar bolsa berk talap edipdir.

Nazar kakasynyň tersine gidýänini bilse-de, durmuşda ýüreginiň emrine görä, ýol salypdyr. Yetginjekliginden ol sungata imrinipdir. Erjelden bilesigeliji Nazaryň bagtyna Repin, Kramskoý, Ýaroşenko, Makowskiý ýaly soň sungat sütüni bolup ýetişen ussatlar bilen tirkeşmek, pikir alyşmak, döredeijilik ülpetligini saklamak bagty nesip edipdir. Kakasy hernaçe özelense-de, käte hemle ursa-da, sungatyň jadyly dünýäsine düýrmegi bilen berlen ogly öz diýeninden dänmändir. Peterburgyň Çeperçilik Akademiýasyna okuwa giripdir. Asyl „Elinden dür dökülýär“ diýlen ýigidi „Biziň tapman ýörenimiz seň ýaly zehin“ diýip, derrew kabul edipdirler. Bagtyna ol Wrubelew, Serow ýaly soň ady Älem çawlan suratkeşler bilen bir döredijilik ussahanasyna düşüpdür. Turuwbaşdanam şol döwrüň il içinde agza-dile düşen «Нива“, «Северь“, «Всемирная иллюстрация“, «Детское чтение” žurnallary bilen işjeň gatnaşygy ýola goýupdyr. Ýaş suratkeşiň naturada-asyl durkunda Saltykow-Şedriniň suratyny çekmegi sungat dünýäsini «wäh“ diýlene dönderýär. Zehini daş ýarýan suratkeşe buýrmalar ýagyp ugraýar.

Milli äheňe has köp ýykgyn edýän «Северь“ žurnalynyň çeperçilik bölümi Aýwazowskiý, Repin, Şişkin, şeýle-de Ýomudski bilen ýygjam aragatnaşyk saklapdyr. Hut şol žurnal ala-böle bu suratkeşleriň arasyndan Nazara Nekrasowyň poemalarynyň mazmunyna kybapdaş suratlary çekmegi tabşyrypdyr. Zakaspiý demir ýolunyň gurluşygyna başlanmagy Russiýada haý-haýly waka hökmünde garşylanypdyr. Muňa beýlekilerden zyýada Ýomudskileriň maşgala agzalary begenipdirler. Dagy nä? Demir ýol gan damary ýaly ahbetin! Polat relsleriň baran ýerine

durmuş, tüzeleniş, durmuş, medeniýet baryar. Öz ejdatlarynyň göbek ganynyň daman topragynda başlanan taryhy waka Nazary hasam heýjana salypdyr. Ol haýdan-haý işiň «gaýnaýan» ýerine saýlanypdyr. Birnäçe wagtlap ol ýerde bolupdyr. Şeýdibem «Türkmen atly otrýady öňürdikde», «Dozorda», «Tüpeň atýan atly», «Köpetdagyň gerşindäki düşleg» ýaly ajaýyp eserleri döredýär. Has kämilleşen döwründe ussadyň elinden çykan başga temadaky suratlar görenleri haýrana goýupdyr. Ol Nazaryň öz mähriban ýanyoldaşynyň keşbi çekilen iş bolupdyr.

Moskwada, Orýolda, Taganrogda, Harkowda Nazar Ýomudskiniň sergileri yzygider guralyp gurupdyr.

Pelegiň garaşylmadyk hemem duýdansyz urýan zarbasyna sered-ä! Birdenkä Nazaryň çeken, özem aňrybaş hasaplanýan suratlarynyň başisi gürüm-jirim bolýar. Ine, ara esli salym düşensoň, Leýpsigde (Germaniýa) guralan uly sergä baran ussat şol ýerde öz elinden çykan suratlary görüp doňup galýar. Ony sarsgyna salan ahwalat has mojuk-suratlar başga bir kesiň ady bilen sergini bezäp dur. Eseriň öz perzendiň kimin eziz dälmi näme?! Ony eliňden alyp, keseki birine berseler ýüregiň çat açmazmy?! Nazaryňky hem şeýle bolýar. Haly bada-bat teňleşensoň ony derhal Pitere alyp gaýdýarlar. Ol uzak ýolda mahaly hem, öýüne gelensoňam süňňüni saklap bilmeýär. Aşa nerw dartgynlygy ýürege täsir edýär. Uzak ýatman Nazar Ýomudskiý zehininiň gül açan, talantynyň dür saçan mahaly-37 ýaşda dünýäden ötýär.

Nazaryň kiçi jigisi Nikolaý (Garaşhan) atasynyň ýoly bilen gidýär. Ýaňy alty ýaşyny dolduran çaga egnine mundir geýip, polkuň ogly bolýar. Durky bilen harby işe berlen yetginjek ilki kadet korpusyny tamamlýar. Murty tabap ýigit çykan badyna bolsa Peterburg uniwersitetiniň ilki huhuk, soň bolsa Gündogar dilleri fakultetlerini okap gutarýar. Akly kesgir, edenliden dogumly ýigidi patyşa goşunlarynyň baş ştabynyň Akademiýasyna okuwa çagyranlarynda, ol ikerjiňlenmezden girip, ony hem üstünlikli tamalaýar.

Dünýäni sarsdyran syýasy waka-1917-nji ýylyň rewolýusiýasy Ýomudskileriň maşgala dinastiýasyna hem täsirini ýetirýär. Nazar şol ýyl Türkmenistana dolanýar. 1920-nji ýylda gyzyly goşun Krasnowodskini zabt edip alanda, ol Çelekende eken.

Syýasy taýdan diýseň sowatly, harby işi baş barmagy ýaly bilýän, taryhdan gowy baş çykarýan Nikolaý boljak wakalardan howatyrlyanyp, Eýrana geçýär. Öz ilen-çalanlaryna, asyl tutuş taýpalaryna şeýdilse bela-beterden gutuljakdyklaryny aýdýar. Şeýdibem onuň göreldesine eýerýärler.

Zakaspiý frontunyň komandýuşisi Walerian Kuýbyşew bilen syýasy hem döwlet işgäri Gaýgysyz Atabaýew bu ýagdaýy eşidip, Kyýat hanyň neberelerine yzlaryna dolanmak, Nikolaýa bolsa harby gullukda islendik wezipäni bermek, täze hökümetiň olara, asyl parahat ilata hiç hili zyýan ýetirmejekdigi, gaýtam, olary goldajakdyklary hakdaky towakganamany ýollaýarlar. Şeýdibem han Ýomudskileriň ähli neberesi ýene-de yzyna dolanýar, ogullaryndan diňe Hydyr yza gitmäge göwnemän, şol ýerde galýar.

Garaş Nikolaýewiç bir wakany hemişe höwes bilen gürrüň berer eken:

«Türkmen çagalaryny diýseň sowatly, dürli kärlerden baş çykarýan adamlar edip ýetişdirmek kakamyň hemişelik arzuwydy. Ynkylabyň-rewolýusiýanyň yzýany tutaşan graždanlyk (raýat) urşy ilaty halys lagar düşürdi. Nijeme adam pida bolansoň, göç-hä-göçlük güýjänsoň, öýler boşap galypdy, köçeler aç-ýalaňaç adamlardan, ylaýta-da ýetim çagalardan doludy. Bu ýagdaýa halys tap getirmedik kakam Moskwa şaýlandy. Tutan ýerini goparmaýan, özem ol şähere baş barmagy ýaly ýetik, rus dilini olaryň özünden zyýat bilýän, syýasaty aňrybaş alyp çykýan adam bolansoň, oňa Kremle girmek beýle bir müşgülem bolmandyr. Öz döwrüniň iň hökmürowan kişisiniň-Staliniň huzuryna düşmegi-de başarypdyr. Türkmenistandaky ýagdaýy bolşy-bolşy ýaly aýdybam, „Çagalar hiç wagt, hiç bir zatda günäkär däl, olar diňe syýasy hem ykdysady kynçylyklaryň ejirini özgelerden has köp çekýänlerdir. Geljegi bolsa diňe hesiller bilen gurup bolýar. Şonuň üçinem ýetim galan, şeýle-de ýeter-ýetmez türkmen çagalaryny Moskwa getirip okatsak, ertir olar öz Watanyň mynasyp, ýurdy öňe alyp gitjek perzentleri bolarlar“ diýip, öz göwnüne düwüp baranyň bassyr-ýussursyz beýan edýär. Uzak ülkeden gelen dana hem sowatly türkmeniň-Ýomudskiniň tekibine haýran galan hem ýürekden

goldan hökümi güýçli kişi ony M. Kalininiň ýanyna ýollaýar. Özem şeýle şert goýýar: “Bolýar, biz aýdyşyň ýaly edeli. Ýöne çagalary ýygnap getirmek, soňam açyp berjek okuw jaýymyza ýolbaşçylyk etmek saňa tabşyrylýar”.

Şol döwürde Halk Komissarlar Sowetine başlyklyk eden M. I. Kalinin bolsa Nikolaý Ýomudskä Moskbanyň gadymy hem gözəl künjegindäki „Kümüş sosnalyk“ (Serebrýannyý bor) diýilýän ýerindäki Bogaçewiň mülkini teklipe edýär. Şeýdibem ady agzadile düşen „Türkmen magaryf öýi“ döreýär.

Eýsem çagalary nädip ýygnamaly?! Hat-sowadyň kemterlik edýän döwründe, urşuň tozgunçylygyndan haýy giden, gözi gorkan ilat heýem, öz meýli bilen balasyny alys ýere okuwa ugradarmy? Şonda ilki bilen ýetim galan, bazarlarda, çayhanalarda, wokzalda entäp ýören çagalary ýygnaýarlar. „Halys ergeneksiz eklenen“ diýilýän ol çagalary sowada sowmak, ylym dünýäsine gönükdirmegem ilki iş berýär. Iň ýamanam, hor-homsy, aglabasy gözagyryly, kel ýokaşan, ysgyndan düşen çagalaryň galabasyny berk bejermeli, saglyklaryny dikeltmeli bolýar. Esasan harby tertip-düzgän esasynda sapak, bilim, terbiýe berilýär. Soňsoňlar şow-şowy halk arasyna düşüp, abraýy alyslara aşyp ugransoň, bu ýere ogullaryny okuwa ihermäge döwtalap atanelerem köpelip başlaýar.

Bu mekdebi soň ady-abraýy Türkmenistanyň çäginde has daşa ýaýran belli ykdysatçy, döwlet işgärleri Aňkar Taýlyýew, Gurban Permanow, SSSR-iň Döwlet Baýragynyň eýesi bolan geolog Mämmed Esenow, taryh ylymlarynyň kandidaty Aga Garryýew, lukmançylyk ylymlarynyň doktory Sary Karanow, filosofiýa ylymlarynyň doktory, öz döwründe TSSR Ylymlar akademiýasyna prezident bolan Geldi Çaryýew, ýene-de onlarça tanymal adamlar tamamlaýarlar.

«Türkmen magaryf öýünde» Karaş Nikolaýewiç hem bilim alýar. Soň ol Moskwanyň etegindäki Reutowadaky egirme-dokma fabriginiň garamagyndaky ýörite hünär mekdebinde bilimini dowam etdirýär. Ýeri gelende aýtsak, bu fabrik 1925-nji ýylda SSSR Hökümetiniň Karary bilen Türkmenistanyň ygtyýaryna berlip, günortadaky respublikadan getirilen oglanlardyr gyzlar bu ýerde hem okap, hem hünär alypdyrlar. Fabrigiň

girdejisiniň-öndürýän önümleriniň hasabyna Aşgabatda ilkinji pagta ýüplüginden mata öndürýän fabrigi gurlupdyr.

1930-njy ýylda Karaş Ýomudskiý Moskwanyň geologiýa-gözleg institutyna okuwa girýär. Heniz talyp mahaly tomus kanikulynda öýlerine gelende ol Kakadan tä Bäherden aralygndaky kârizleri aýlanýar, öwrenýär, özüçe bellik edýär, garry kârizgenler bilen sýhbetdeş bolýar, kârizleriň hersiniň suw berijilik ukybyny, tehniki ýagdaýyny bilmäge çalyşýar. Ata-babalarymyzyň diýseň ýiti üşüklük, kämil akyl-paýhas, haýran galdyrjy tehniki düzgün esasynda beýik dagyň gatbar-gatbar gara daşlarynyň aşagyny deşip, ýrasty çeşmeleriniň gözbaşyny tapyp, soň ötük edip, dikana gazyp, garaz, onlarça , belki-de yüzlerçe metr aşakdan akyp ýatan bal ýaly çeşme suwuny ýeriň üstäne çykaryp, ekin üçin, içimlik üçin, mal-gara üçin ulanybilishleri hakykatdanam haýtan galarlykly sungat ahbetin! Garaz, ejdatlarymyzdan miras galan kârizgenlik Karaşy özüne ýüpsüz daňýar. Ýarym-ýalaňaç, diňe kellesine şypyrma geýip, dikana sallanyp giren ýigit birküç gezek ölüm bilenem ýüzbe-ýüz bolýar, ýöne ugurtapyjylyk, sowukganlyk bilen ýene ýeriň yüzüne çyhmagy başarýar.

Instituty tamamlap, ata Watana dolanyp gelensoň-a, ýaş, sowat ýüki ýetik hünärmeniň kârizler bilen içgin gyzyklanmasy has artýar. Onuň teklipnamasy, anyk tehniki esaslandyrmasy bilen ençeme kârizleriň gözbaşy arçalýar, ýeraty galareýalarda-akym ugrunda arassalaýyş işleri geçirilýär. Karaş Ýomudskiý «Ýeke damja suw-bir gysym ekindir“ diýip, gaýtalar eken. Respublikan Suw hojalyk uprawleniýesinde işlän mahaly ol Etrek derýasynyň akym ugrunda bent gurmagyň taslamasyny düzýär, Tejen suw howdanynyň ýerleşjek ýeriniň anyk gidrogeologik kesgитnamasyny berýär, Gowşut bendiň, Soltan bendiň, Murgap derýasynyň akym ugurlarynda, deltalarynda, gaçylarynyň gurluşygynda dürli ylmy-barlag işlerini geçirýär. Köpetdagyň çeşme-çaýlaryna gözbaş bolýan belent gerişlere çykyp, surat ýazgylaryny edýär. Bu işler, toplanan tejribeler heniz uly işiň başlangyjy eken. Wagt gelýär-gurak klimatly Türkmenistan üçin bol suwuň aladasy başlanýar. Şonda Karaş Ýomudskiý köpleriň garaşmaýan, bilmeýän täzeliklerini, has anygy „baslygyp galan“, özem gyzyldan

gymmatly ylmy-tejribe tapyndylary orta oklaýar. Asyl görnüp oturylsa, XIX asyryň ahyrlarynda belli rus inženerleri Mihail Ýermolaýew, Boris Şlegel hem-de beýleki birnäçe irrigatorlar Amyderýa-Tejen suw trassasyny-akabasyny çekmegiň taslamasyny düzüp giden ekenler. Bu topar birnäçe wagtlap Garagumyň depegollaryny söküpdirler, Amyderýanyň dürli çäklerdäki akymalaryny kesgitleýdiler, inženerçilik çözgütlerini çykarypdyrlar. Bu hakda öňden habarly Karaş Nikolaýewiç „Turkmengiprowodhoz“ institutynyň inženeri, diýseň sowatly, artykmaç tejribeli Iwan Wasiýewiç Boltenkow bilen Moskwa gidip, birwagtky patyşa goşunlarynyň Baş dolandyryş merkezinde (Baş ştabda) saklanýan, Ýermolaýew, Şlegel, Morgunenkow tarapyndan çyzylan kartany tapyp, içgin öwrenýärler. Bu gymmatly tapyndy uly gyzyklanma döredýär.

1940-njy ýylda Ýomudskiý bilen inžener Çinçenko bu karta boýunça Garagumyň içinden geçmeli trassa-akym ugruna howa uçuşy arkaly barlagy-takyklamany amala aşyrýarlar. Has kyn, güzaply iş şundan soň başlanýar-alty adamdan ybarat ekspedisiýa Garagumyň içi bilen ýola düşýär. Üç düýa, üç eşege gerekli abzallardyr enjamlary, azyk-suwlugy ýükläp, kartada kesgitlenen ugur boýunça ýerüsti işleri öwrenmek başlanýar. Işiň üçünji tapgyry-kanalyň geçmeli ugrunyň käbir uçastoklarynda burawlaýyş işlerini, ýagny topragyň düzümini, ýerasty suwlaryň ýerleşiş gatlagyny öwrenmäge girişiljek bolnup ýörlen mahaly-1941-nji ýylda uruş başlanýar. İş togtadylýar. Ýöne ýokardan-Moskwadan berk görkezme gelýär: „Işi dowam etdirmeli!“ Eýýäm harby wekillige baryp, front üçin goşhalatasyny egnine atanlaryň onlarçasyny yzyna gaýtarylýar, hat-da käbiri wagon bilen ençeme ýol geçenem bolsa düşürilip alnyp galýar. Inženerler topary fronta däl-de, Garagumyň gujagyna gidýärler.

„Köne, köpüsi hatardan çykan enjamlar egnimizdedi. Hawa, indi düýe ýa eşek tapmagam hyllalady, harby döwürde şol ulaglaram berk hasapda duransoň, oba hojalygy üçin zerur bolansoň, paý-u-pyýada galypdyk. Ýöne buýruk berkdí. Soňabaka köpümiziň aýakgabymyz hem ýyrtylyp, diňe oltaňy galdy. Iýmit paýy wagtly-wagtynda berilmänsoň, dogrusy-ha, ýatdan çykarylansoň,

aglaba wagt açdyk, iň ýamanam, ençeme gezek suwsuzlyk belasyna-da uçradyk. Dadymyza Garagumyň oty-çöpi ýetişäýdi hernä, galyberse-de, çarwalar agzyndakydan kesip, bize bererdiler. Şeýdip, Zähmet stansiýasyndan Amyderýa çenli üç gezek ekspedisiýany amala aşyrdyk. Bilýäňizmi, şonda näçe ýol geçilenini?! Iki müň kilometre golaý, özem aglaba pyýada diýen ýaly“ diýip, soňra Karaş Ýomudskiý öz ýatlamalarynda ýazypdyr. 1942-nji ýylda Halaçdan gaýdan düýe diňe bir az-owlak iýmit getirmän, ençeme inženerlere, tehnik işgärlere fronta gitmek üçin harby wekilýetiň çakylyk hatyny hem getirýär. Olar säginmän, şobada ýola düşýärler. Köpüsi soň yzyna hem dolanmaýar.

..Mary wokzalynda geň waka bolýar. Üst-başy garagöz, ýüz-gözünü tüý, sakal basyp giden adamy betgumanlyk edip, belki-de ogry-jümrüdir öýdüp, nobatçy milisioneriň otagyna südürläp getirýärler. Iň geň galdyrýan ýerem, onuň egnindäki haltanyň içi bölek-bölek gaplanan çägeden dolulygy. Basan ýeriň, ýörän ugruň çäge bolup durka munuň beýdip ýörmesi nämekä?! Anyklap otursalar, güman edilýän Karaş Ýomudskiý- „Türkmengiprowodhozyň“ jogapkär işgäri, haltadaky çägelerem kanalyň geçmeli ugrundan alnyp gaýdylan gymmatly yük bolup çykýar. Ötünç sorap, ony ýene wagona mündürýärler.

Ine, Türkmenistanyň umumy ekerançylyk meýdanynyň üçden iki bölegini suwlulandyryýan Garagum kanaly (häzirki Garagum derýasy) şeýdip çekilýär.

..Has şatlykly, ömürboýy ýatdan çykmajak waka has soňrak bolýar. Gadymy Uzboýuň hanasynda öz kärdeşi hem ýanyoldaşy Nadejda Grigoryewna Şewçenko bilen gözleg-barlag, ylmy-tejribe işlerini geçirip ýörkäler, olar garaşylmadyk açyş edýärler. Has anygy, Ýasha suw linzany synyň üstünden barýarlar. Uzboýyň köne hanasynyň ugrundaky bu ummasyz gorly, bal ýaly suwly linzada är-aýal takyk barlag işlerini geçirýärler, turbalar arkaly äkitmegiň anyk ylmy çözgüdini berýärler. Ýasga suw ýatagy Balkanabat şäherini, oňa golaý obalardyr ilatly ýerleri, senagat desgalaryny suw bilen häzirem üpjün edip dur. Has tejribe toplan, ylym goruny hemişe ýokarlandyryp duran Karaş Ýomudskini soňra Türkmenistanyň Geologiýa institutyna

direktor belleýärler. Garagum kanalyňy gurmakda bitiren abyrsyz işleri, ylmy-geologik çözgütleri üçin Karaş Nikolaýewiç Ýomudskiý SSSR-iň Lenin baýragyna mynasyp bolýar. Ol köp okamany, umuman, edebiýaty biçak halapdyr. Magtymgulyňyň goşgularyny tutuş diýen ýaly ýatdan bilipdir. Terjimeçilikden kämil baş çykarypdyr. Ýeri gelende aýtsak, Berdi Kerbabaýewiň „Aýgytly ädim“ romanyny ilkinji bolup rus diline geçiren hem Nikolaý Ýomudskidir. Beki Seýtäkow, Ryhy Alyýew ýaly söz ussatlarynyň ençeme eserlerini rus okyjylarynyň okamagy hem onuň hyzmaty bilen baglydyr. „Bir gezegem „wäh“ diýlen ýaly ahwalat bolýar. Berdi Kerbabaýewiň Garagum kanalyňyň gurluşygyna, bu emeli derýanyň türkmen topragyna getiren bereket-bagtyňa bagyşlanan tutumly eseri-„Suw damjasy-altyn dänesi“ romanyny ýazmagy, onuň çap bolmagy bilen baglylykda „Literaturnaýa gazeta“ Soýuza belli gidrogeolog, Döwlet baýragynyň eýesi, ençeme orden-medallaryň eýesi, tanymal alym Nikolaý Ýomudskiden bu kitap hakda seslenme-syn ýazyp bermegini towakga edýär. Makala çap edilýär. Şonuň yzýany hem Aşgabada-onuň awtoryna Parižden hatly bukja gelip gowuşýar. Onda şeýle setirler bar eken: „Meniň gözlerimde hemişelik galan inijigim Karaş jan! Parižde gezip ýörkäm, seniň gazetdäki makalaňy okadym. Ara nijeme ýyllar düşenem bolsa, edil özüňi görene döndüm. Ynansaň, her setiriňden ata Watanyň topragynyň ysy burnuma gelip giden ýaly boldum. Wah, seň gezen ýerleňňe meniňem ýene-de ýekeje gezek bir dabanyň degsedi! Watanyň gadyryny ondan näçe daş düşseň, sonça-da ýagşy bilýän ekeniň. Ak süýt emişen inijigim, seni, beýleki doganlarymy göresim gelip, ýüregim üzülip barýar...“ Arman, doganlara didarlaşmak miýesser etmeýär. Hydyra gelip-gitmek üçin ýol harjyny ýygnap ugradan uçurlary aňyrdan onuň „ýogaldy“ habary gelýär. Karaş Nikolaýewiç Ýomudskiý milli geologiýamyzyň esasyny goýanlaryň, häzir bagt-bereket akabasy bolup lummurdaýan Garagum derýamyzyň geçmeli-gazylmaly ugruny ilki-düwme barlan alym-gidrologdyr. Köpugurly zehiniň terjimeçilik-edebiýat ugrundan bitiren hyzmatlaram agyz dolduryp agzalmaga mynasypdyr. Ol ençeme şägirtleriňem halypasydyr, türkmen

ylmynyň adykmagy üçinem jan çeken, azap görkezen şahsyýetdir.

* * *

„Altyn asyr“ teleýaýlymynda režissýor, öz döwründe ýurdumyzyň ençeme teatrlarynda dürli keşpleri janlandyran, „Ägyr ýük“, „Zemin perzentleri“, „Ýeňiýoluk“ ýaly çeper kinofilmlerde oýnan köne tanşym Nurguly Orazdurdyýew bir wakany gürrüň berdi:

-Anyk ýadymda, 1983-nji ýylyň tomsudy. „Agyr ýük“ kinofilminiň kombinirlenen görnüşlerini almak üçin „Belarusfilme“ gitmeli bolduk. Baba Annan režissýor bolansoň, işiň ir biteri üçin janserekdi. Filmi surata düşüren operator Anatoliý Karpuhiniňem bir aýagy, bir başy ýere degýärdi. Sebäbi eden işiňi-düşürilen filmi tizräk tomaşaça ýetirip bolsa, ne arman! Ine, bir gün agşamara-da Baba „Geliň, şu ýerde bir kino-da göreliň-le gelenimize görä“ diýdi. Gapdaljykda bir kiçeňräk kinoteatr bar eken, bardyk şoňa. Seansyň başlanmagyna heniz wagt bar bolansoň, foýede asylygy suratlary synlan bolup ýörüs. Ine, birdenem gartaşanrak, äýnekli adam pete-pet gelende, köne tanşyna duşan deýin içgin çişerildi-de:

-Siz ýalňyşmaýan bolsam, Baba Annanow-ha dälsiňiz-dä?-diýdi. Jogaba-da garaşman, sesine bat berdi:-Iň gyzykly film siziň öňüňizde dur-a, gadyrly tomaşaçylar!

Baý-buw, kino gelenler bir üýşendir-ow! Haýsy kinoda görenini ýatlaýany haýsy, nädip bärlik düşülenini, indi haýsy filmde, nähili keşpde oýnaljagyny... sorap, üstüni soragdan gömüp barýany haýsy. Ynanyň, şonda zähmet rugsadyna çykyp, bile giden ýanyoldaşym Ogsoltan ikimiz şeýle bir tolgunyp bu „tomaşany“, ýok, surata düşürilmeýän hakyky durmuş kinosyny synlap, haýran galmakdan ýaňa gözümüzizi ýaşlaýjak bolýas. Öz türkmeniňi özge bir ýurtda şeýdip apalap dursalar, şondan zyýat begenç bolarmy!? Derrew ýetip gelen kinoteatryň baş administratory „Geliň, garşy bolmasaňyz, döredijilik duşuşygyny edäýeliň!“ diýip teklip etdi. Aldygyna aftograf ýzyp berip duran Baba bolsa:

-Şundan gowam bir döredijilik duşuşygy bormy, gadyrdan!-diýdi.

* * *

Bir gezek Dünýä Türkmenleriniň Ynsanperwer Birleşiginiň mejlisine goňşy ýurtlaryň birinden gelen Abdyljemil diýilýän 60 ýaş töweregi ýaşan adam şeýle bir ahwalaty edil hekaýa ýaly edip gürrüň berdi:

-Geçen asyryň 30-njy ýyllaryndaky tutda-baslykda, gaç-ha-gaçlykda kakam dagy tutuş maşgalasy, dogan-garyndaşlaryň käbiri bilen simden aňryk aşmaly bolupdyrlar. „Ýaryndan aýrylan ýedi ýyl aglar, ýurdundan aýrylan ölýänçä aglar“ diýlen günler başlanypdyr. Ýöne alajyň näme? Takdyryň salanyna kaýyl bolup, galanja ömri şu ýerde geçirmekden gaýry alaç barmy. Baran adamlara hemem şu ýerde doglan çagalara yştymagy gelip çykyşy hakdaky kagyzlar, iň esasam, başbilet-pasport berilmeli bolanda, Babaguly atlandyrylýan kakalary şeýle resminamany öz adyna ýazdyrmaga kes-kelläm garşy bolupdyr.

-Hydaý bizlikdir, ynha görersiňiz, ahyry bir nesibeli gün ýene gelen ýerimizden aşarys-da, dogduk mekana dolanarys. Şonda bu kagyzlaň geregem bolmaz. Iň bärkisi, maňa-ha gerek däl. Özün türkmen bolup, saýry bir ýurtda ýaşaýar diýdirip ýazdyrsaň aýyp bor.

Haýp, Babamyrat aganyň arzuwy gursagynda garrapdyr. Şol ýeriň ýaňky diýilýän hatyny-peteginem almandyr, bärigem aşyp bilmändir.

„Ahyr ýaşa ýetende weli, her gün gaýra garap oturardy-da, bir guş şol tarapa uçup gitse, gösüni ýaşlap, „Wah-h, şu guşam bizden bagtly. Häzir baryp ata Watanyň topragyna gonar. Şol bagtdan biz binesip galdyk“ diýip pyşyrdardy. Bir gün säherem didiwan nazary bilen ýene bir erkin parlap barýan guşy ugratdy-da, amanadyny tabşyraýdy.

* * *

„Mahabharatany“ rus diline ikinjileriň biri bolup geçiren Berg öz ýatlamasynda Ýewropa dilleriniň hiç biriniňem sankristdäki bu eseri asyl durkundaky şireliligi, näzikligi, owadanlygy bilen terjimä siňdirip bilmejekdigini ýazýar. Türkmenistanly alym-terjimeçi öz bitiren zähmeti arkaly bu aýdylany ýalana

çykarýar oturyberýär. Ol takdyryň kyn hem adaty däl ykbal, tapdyrygsyz talant bagyşlan ynsany, tanymal lukman-aly, professor, görnükli newropotolog hem neýrohrurg, pedagog, Ýazyjylar birleşmesiniň agzasy, Türkmenistanyň ylymda at gazanan işgäri, akademik Boris Leonidowich Smirnow.

Tutuş 20 ýyla çeken irginsiz, her setiriň üstünde döwnemeli terjimede Boris Leonidowich bu eseriň 16 wariantyny gapdala goýýar. Şonda-da ol „boldum“ etmeýär. Göwnüne bolmasa, „Bir heňjagaz kem kakyp duran ýaly“. Nämesi, niredede? Ine, bir günem tötänleýin waka bu syryň üstüni açýar goýberiberýär. Boris Leonidowich radionyň ýaýlymyndan Hindistandan göni berilýän gepleşigi tapýar-da, gulak gerip diňläp ugraýar. Şonda meşhur Gandiniň ýogalan senesine bagyşlap sanskritde aýdym-nama ýerine ýetirilýär. Näsag adam zöwwe ýerinden galanyny duýman galýar:

-Tapyldy. Ine, şu bolmaly!

Efirde sanlyja minut ýaňlanan aýdym oňa sankristiň asyl ruhundaky owazyny peşgeş berýär. Şeýdibem bu ajaýyp eseriň onuň terjimesindäki 17-nji-soňky warianty döreýär.

B. L. Smirnowyň ajaýyp terjimesinde „Mahabharatanyň“ 8 tomy çap edilär. Bu 23 000 müň sahypa terjime işi diýmekdir. Alym-terjimeçi soňky tomuň çykanyny görüp ýetişmeýär.

„Terjimeçilik sungatynyň naýbaşysy“.

„Beýle zähmetiň agyrdygyny, güzaplydygyny hiç zat bilen ölçär ýaly däl“.

„Aşgabatly alymyň Gündogary öwreniş ylmynda, şol bir wagtda-da dünäde iň bir göwrümlü, terjimesi başga dile kyn eseri şeýlekin ajap owaz bilen rus dilinde „gürledip“ bilşini açyş diýip atlandyrmagam bolar“.

Ine, dünýä belli edebiýatçylardyr terjimeçileriň B.L.Smirnowyň bitiren işine beren bahalary. Ýokarky setirleri öz wagtynda «Kurýer ÝUNESKO», «Dünýä medeniýetiniň taryhyndan habarlar», «Sowet Gündogary», «Häzirkizaman Gündogary» neşirleri öz sahypasynda ýerleşdiripdir. Ady dünýä belli alymlar N.P.Anikeew, Ýu.N.Rerih, R.Ýa.Ulýanowskiý bu işe juda ýokary baha berýärler.

Iň bir buýsandyryýan tarapy bolsa, 1955-1967-nji ýyllar

aralygynda indologiýa ylmy, edebi terjime babatda Älemi aňk eden bu işiň Aşgabatda bitirilenligidir.

«Siziň bitiren ajaýyp hyzmatyňyz hindi edebi ylmyňy öwrenmek babatda dünýä nusgalyk işiň hut Türkmenistanda amala aşyralndygynyň buşlukçysydyr» diýip, aşgabatly alyma ýazan hatynda akademik B.G.Gafurow aýratyn belleýär.

Şol döwürde aşgabatly alym-terjimeçiniň adyna SSSR-iň ähli respublikalaryndan, şeýle-de Finlandiýadan, Bolgariýadan, Polşadan ýüzlerçe hatlar gelipdir. Olarda dünýäniň edebi mirasyna goşan uly işi üçin minnetdarlyk bar. Iň gyzykly tarapy-da, uzakdaky Hindistandan Türkmenistana gowşan ýakyn ýürekdäki hatdyr.

„Meniý ýurdumdaky alymlar bitiren hyzmatyňyz üçin size çäksiz hoşallyklaryny bildirýärler-diýip, hindi ýazyjysy hem žurnalisti Balmukund Mişra ýazýar-Köp azap siňdirilen ajaýypdan tutumly edebi, çeper terjimäni bitiren tanymal alymyň öňünde biz başymyzy egýäris“.

Hindistanyň şol wagtky wise-prezidenti S.Radhakrişnan öz halkynyň minnetdarlygy hökmünde gysgajyk hoşallyk hatyny ýollap, B.L.Smirnowyň terjime eden „Bhagawadgityna“ (soňky neşiri şeýle atlandyrylýar) öz goluny goýup, Aşgabada ýollaýar.

Aýratyn sylag-sarpany bildirmek üçin 1966-njy ýylda hindi-sowet medeni jemgyýetiniň prezidenti Krişna Menon öz ýandoldaşy-belli alym-sanskritolog zenan bilem ýörite aşgabada gelip, B.L.Smirnowyň öýünde mygmançylykda bolýar. Şonda belent mertebeli myhmanyň aýdan sözi has tolgundyryjdyr: «Biziň gadymydan ajaýyp ýurdumyzyň hem-de hindi halkynyň öňünde bitiren ajaýyp, hiç wagt gymmatyny ýitirmejek hyzmatyňyzy biziň döwletimiziň ýolbaşçylaram gaty ýokary derejeleýärler. Biz Sizi öz ýurdumyza çagyrarys. Eger baraýsaňyz, edil gadyrdanmyz hem mähribanymyz Neruny garşylaşşymyz ýaly garşylaşakdygymyzam aýdýarys“.

Beýle hormata heniz Hindistanda başga daşary ýurtly alymyň ýekejesineňem mynsayp görülmändigini nygtamak gerek. Ondan soňam bu ýurduň şahsy taraplaryndanam, hut Hökümetiniň adyndanam B.L.Smirnow çakylyk alypdyr. Arman, owadandan ajaýyp

hindi topragyna syýahat-seýran etmek bagty meşhur alyma, edebiýatça nesip etmändir. Bu wakalardan köp wagt geçmänkä-1967-nji ýylyň 2-nji maýynda uzaga çeken agyr kesel onuň ömür tanapyny üzüpdür.

Şeýdip edebi hyzmatdaşlykda, halklaryň doganlyk gatnaşyklarynda, umumyadamzat medeni mirasynyň hazynasynyň galňamagynda rowaýata çalymdaş yz goýup gidipdir. Bu täsinden manyly ykbalyň, tanymal şahsyýetiň dünýä derejeli bitiren işiniň, taryh gatyna siňen hyzmatynyň türkmen topragy bilen aýrylmaz baglanşyklydygy bolsa hasam buýsançlydyr.

* * *

Siz, eýsem, ady Älemi baglan Feodor Iwanowiç Şalýapiniň Aşgabada dabanyňyň degenini eşidipmidiňiz?!

...1891-nji ýyl. Köpetdagyň gaýra goltugynda bölejik bolup oturan Aşgabat. Uezd şäheri bolansoň, sanaýmalyja köçesi, birküç sanam beýlekilerden saýlanyp oturan beýigräjik jaýlary bar diýäýmeseň, Gündogara mahsus kiçijik şäher. Köçeleri-ýollary tozanly, bazary gowurly-gohly, çayhanalary mähelleli, saraýlary atdan, düýeden, eşekmidir gatyrdan doly... Ine, şeýle şähere rus artistleriniň bir bölejik topary gelip düşýär. Özlerem tüýs „gören ýerinde entäp, tapan ýerinde ýatyp-turup ýören sergezdanlar“ diýilýänlerden. Olary bu çet künjege getiren höwesem ýaşlyk ýelgini, ýurt söküp, geň-enaýylyklary gözleri bilen görmek telwasy. Öz aýdyşlary ýaly, “ekzoteka”. Ýöne şol wagt aşgabatlylaryň hijisem şolaryň arasynda geljekde ady Äleme doljak, wokal-sseniki sungatda meşhurlyk gazanjak Feodor Iwanowiç Şalýapiniň bardygyny gümanam eden däldirler. Şol wagtlar bu sergezdan toparyň horunda çykyş edýän aýdymçy Zakaspiý oblastynyň birnäçe ýerlerinde, şol sanda Gyzyrlarbatda, Çärjewde bolup görüpdür. Şalýapiniň Aşgabatdan Çärjewde (häzirki Türkmenabat şäheri) baryşynyň, has dogrusy, eýgip-beýdip aşyşynyň özi gyzykly bir hekaýat. Ýöne ondan ozal ony Gyzyrlarbadam haýrana goýupdyr.

Merkezi Aziýada gurlan ilkinji çoýun guýujy zawod bu ýerde ýerleşýär. Wagtyň geçmegi hem-de durmuşy zerurlyk sebäpli bu

kärhana soňra Orta Aziýadaky ýeke-täk wagon-remont zawodyna öwrülýär.

Bu ýerde bolmakdan galan täsirleri göwni göçgünli ýigit şeýle beýan edýär: „Gyzylarbatda bolanymyzda baryp gören çoýun erediji zawod meni haýrana goýdy. Erän demiriň gyzyly ýag ýaly bolup akysyny men durmuşymda ilkinji gezek şu ýerde gördüm. Ylaýta-da, bu ýerde işleýän bir işçiniň tas egnine diýen ýaly ýetip duran elligi bilen şol akyp barýan metaly uzyn demir arkaly dörüşini görüp, agzym açyldy. Derden ýaňa öl-myžžyk bolan ol ýigidiň walla ynanaýyň, eli ýanandyr öýtdüm, ol bolsa meniň agzymy öweldip durşumy görüp ýylgyrýar. Men muny teatr sahnasynda görkezilýän jadygöýlük-fokusdyr öýtdüm“.

Aşgabatdan Çärjewe ýola düşülen wagtlary bolsa ýadyňa-oýuňa gelmejek geň hem garaşylmadyk waka bolýar. Göçgünli hem özüne göwni ýetiji Şalýapin bilen truppanyň ýolbaşçysy ikisiniň sähelçe zadyň üstünde sözleri azaşýar. Gahary gelen-jyny tutan hojaýyn çola stansiýalaryň birinde Şalýapini otludan itip diýen ýaly düşürýär.

„Kelle gyzgynyma ilkibada men hamana hiç zat bolmadyk ýaly otlynyň yzyndan pyýadalap haýdadym. Göreýin diýsem, ýeter ýaly däl, garasyny saýlap ýitip gitdi. Menem galyberdim çöl-beýewanyň içinde ýalňyz somalyp. Gorkudan ýaňa gözüm tegelenip ugrady. Jübümde-de it uwlaýar, ýeke teňňe pulum ýok, ulag tutup gideýin diýsemem. Garaňkam gatlyşyp barýar, Günün batmagy bilen iki tarapa uzaýan inçejik çöl ýodasynyň suduram ýitdi. Onsoň-a „kädime“ hasam howp düşüp ugrady. Meni „Bu ýerlerde gaplaňam, beýleki çöl ýyrtyjylaram gezýär“ diýip, gulagyma degen gürrüň-ä hasam gorkuzyp ugrady. Ätiýaçly hem howatyrly ädim urup barşyma, aýagymyň aşagyndan suwlup geçýän suwulganlardyr hažžyklar hem meni tisgindirýärdi. Çöl giňişliginiň üstüni dolduryp duran Gün ýaşyp barýarka, gözýetime, göýä, Gyzylarbatda gören gyzyly çoýnumyň reňki sepilene meňzeýärdi. Muňa seredip, göwnüme her hili wehimler gelýär. Göýä, görgüsi ýaman Robinzonyňky ýaly häzir hem meniň öňümden Pýatnisa çykaýjaga meňzeş. Şol eňip oturşyma çola çölün içinde stansiýanyň symgylt ysygyna gözüm düşüp, begenjimden tas möňňüripdim. Pulsuz bolamsoň, otla hem towşan

bukusy bilen gizlin münüp, hiç kimiň gözüne ilmezligi diläp, zordan Çärjewe aşdym. Hernä, bagtyma, çykyş edýän ýeri agza-dile düşensoň, truppany derrew tapyp, baryp goşuldym“. Ine, meşhur sungat ussadyň türkmen topragyna soňky sapary şeýleräk ahwalatlar bilen bagly bolupdyr.

* * *

Onuň ýeri oýlup dur. Ýogalandan birküç gün geçensoň, hawa belli gününden gelyärkäk, şahyr Kakamyrat Rejebow uludan dem alyp:

-Beh, Atamyrat halypa gitdi weli, ýetim galan ýaly bolaýdyg-aý-diýdi. Inim dyglap gitdi. Öýe gelip, şahyryň “Başga tüýsli goşgular” (Aşgabat, “Türkmenistan”, 1997) kitabyny elime aldym. Açaýan ýerimdäki ilki sahypada “Mynajat” atly goşgy bar. Bary-ýogy on setirlik. Ýöne manysyna bak-a:

Ýa ýardan, bize bir dem pursat berewer dünýede,
Eder işlerimiz etmäge rugsat berewer dünýede.

Giňiş eýle köňlümüzizi, giňden açgyn ýolumyzy,
Dar eýleme, giňiräjik gursak berewer dünýede.

Kyl öümüz iriräjik, dert-ajaly gijiräjik,
Irräjik “bagt-ykbal ber” diýp, barsak, berewer dünýede.

Dost ber bize, duşmanam ber, soň alawer duşmanyňy,
Dost bilen kä meýli jamy ursak, berewer dünýede.

Daş eýle goh-gykylykdan, boş eýleme çakylykdan,
Paý ber-dä sen bakylykdan, dursak, durawer dünýede.

Gursak ýaryp çykan şu setirleriň ýekesem yrýa aýdylmadyk, hut Atamyrat halypanyň ömür ýoluna “düşek bolan” ahwalatlardan dokalan poetik hakykat.

Ol maňa “inim” diýerdi. Ol sözi liknji gezek aýdan senesinem, hasaplap otursam, şol “Başga tüýsli goşgular” kitabyna setir edip nagyşlan eken. Buýra saçly suratynyň gapdaljygyndaky sahypa ýazypdyr weli, göwnüme bolmasa, maňa ömürylla pend

ýüzlenip aýdyp duran ýaly: “Öz inim Gurbannazara, ýazyjylara agza bolmagyny gutlap, ýagşy dilegler bilen, A. Atabaýew, 11. 09.97.”

Hawa, şol ýazgyny men uly ussadyň ak göwünden beren ak patasy diýip kabul edipdim. Ynamyny ödejek bolubam jan edipdim. Iň esasam, ömrüniň ahyryna çenli aga-ini gatnaşygynda bolupdyk. Alaýaz ýaly adamdy, oturlyşygyň-bezmiň bezegidi, Atamyrat halypa bolsa saçak başynda başga gürrüňe ýer galmazdy, diňe edebiýatyň, ýazyjy-şahyrlaryň söhbeti edilerdi. Ýok ýerden gülki ýasamaga ökdedi. Joşup-joşup, özi ýatmtşlaýyn, “göçüp otyrka” Atamayratly günler gutarmajak ýalydy. Haýp, beýle däl eken! Ynha, onuň “Garagum” žurnalynyň 2016-njy ýylyň 9-njy sanynda çykan “Indi, gör, bak, uly bolup galyp men” diýen ýatlamasyny okaýan. Ol öz galamdaşy, heserdeşi, ýegre dosty, uly şahyr, Türkmenistanyň halk ýazyjysy Nobatguly Rejebowa bagyşlanan. Ýatlama şeýle başlaýar: “Adamyň ýaşy birçene ýetenden soň ýatlamalar bilen ýaşap başlaýar, sonuň üçinem makala ýazjak bolanyňda, geçen ýyllaryň ýatlamalary kömege gelýär. Men bu ýazgymy hem ýatlamalar bilen başlamakçy. Ýöne ondan öňürti birneme pelsepe satmak hem zeled etmese gerek. Goşgynyň yşkyna düşüp, galamdaş dostlarymyz bilen günde-günaşa duşuşyp, goşgy okaşyp, birek-birek bilen jedeleşip, duşuşyklardan duşuşyga gidip, dürli ýerlerde çykyş edip ýören döwürlerimiz biz garrylyk hakynda oýlanmaýan ekenik. Gyzlaryň yşykyna düşüp, olara iň gowy goşgularymyzy bagyşlap ýören döwürlerimiz ol perizat gyzlar irde-giçde agtykly-çowlukly, oral aýal bolar öýdüp pikirem etmezdik. Ol gyz-gelinleriň görk-görmegi, owadanlygy, edalylygy, perizatlylygy indi diňe biziň goşgularymyzda saklanyp galdy”.

Atamyrat halypanyň özem biziň-şägirtleriniň gözüne hijem garry görünmezdi. Şol durkanda galdam. Birden dert tapynyp, düşege baglananda-da, ol şol goşgularyndaky nowjuwan Atamyratdy. Wah, ajala çäre barmy diýsene!

Onuň öz ýatlaýşy ýaly, 1967-nji ýylda M. Gorkiý (häzirki Magtymguly adyndaky) Türkmen döwlet uniwersitetini tamamlap, “Türkmenistan” neşirýatynda işläp ýörkä, şäheriň ilersindäki şol wagt “Nahalstroý” (Annaly Berdiýew ol ýere “Gije gonan”

diýer eken) diýen ýerinden wagtlaýyn jaý alýar.

..Bir gezek „Bagt köşginiň“ bäsinden geçip barýardy. Ulagda Atamyrat halypa-da bardy. Birden ol şol tarapa elini çala çommaltdy-da, gülüp goýberdi. Biziň gözümüzizi tegelänimizi görübem, gürrüň berip başlady:.

-Ol döwürler- geçen asyryň 70-nji ýyllary bu töwerek «Nahalstroýdy“. Adynyň aýdyp durşy ýaly, başly-barat jaýlar, girseň yzyňy tapdyрмаýan egrem-bugram köçeler, her kimiň özüçe tapdygyndan çeken möýüň kerebi ýaly elektrik simi... garaz, häzir ýadyňa düşse aýy ýylgyrdýan görnüş-dä, garaz. Ine, şol ýerde Hobatguly Rejep, Kakabaý Gurbanmyrat, azajyk soňrak Moskwanyň Gorkiý adyndaky Edebiýat institutyny gutaryp gelen Agageldi Allanazar dagymyz goňşy ýaşaýardy. Sümelge bolsun, şarňyldap duran jaý bolsun, tapawudy ýok, gys gapyňy kaks, tünegiňi ýyladar ýaly odun gerek. Ol döwürler gübürdäp duran gaz arzuw edeňde düýşüňe girjek zatmy!? Ine, onsoň Nobatguly agyzlyrak, eýýäm tanalýan şahyr hökmünde öňe salyp, şäher ispolkomynyň üsti bilen üç goňşy bolup bir maşyn kömür aldyk. Şu wagta çenli sowukdan digdirän kişiler-dä! Hezil edip, gara peji gara kömürden dolduryp ýakyp, ırgözündenem urdyk ukyny. Ýarygilelerden geçiberende aýnam kalylýar. Gözümi açalak-ýumalak edip turdym.

-Kimsiň? Näme gerek?

Daşardan ses geldi :

-Kömür gerekmi?

-Ýok gerek däl, ukyny bozmasaň bolýar.

-Gör-dä özüň.

Ertesi ırden tursak, düýnki dökülen kömrüň ýeri garalyp ýatyr. Şonda bir içi ýananyň gülküsini etdim:

-Halal diýdim, alyp gidene. Öz agzymdan “Kömür gerek däl“ giýdirip, göterip gidişini gör.

Pelegiň gerdişine, ykbalyň öwrülişine haýran galaýmaly! Berkarar döwletiň bagtyýarlyk zamanynda şol gara görgi görüp ýaşalan “Nahalstroýdan” o diýen bir daş bolmadyk ýerde gurlan “Medeniýet şäherçesinden” Atamyrat halypa bilen Bibi gelnejä dört otagly şarňyldap duran jaý ýetdi. Atamyrat:

-On dördünji gatdan seretseň doglan ýerim-Marynyň Gökje obasy

görnüp dur-diýip, gülüşdirerdi.

Bir ýatlama aýdaýyn. Türkmenistanyň halk ýazyjysy, uly ussat, tapdyrygsyz halypa Hudaýberdi Diwangulyýew gürrüň beripdi:

-Atamyradyň çyn zehinlere goýýan hormaty-sapasy aňyrdandyr. Ýeke mysal aýdaýaýyn. Ol döwürler men “Ýaş kommunist” gazetiniň baş redaktorydym. Atamyradyňam ýaňy adygyp ugran döwri. Şahyr, ýegre dostumyz Italmaz Nuryýewiň öýünde ýazylyp-ýaýrap otyrkak, öňki edähedimiz-goşgy okalyp, edebiýatyň gürrüňi gyzdy. Men “Tüweleme Atamyrat, sen zor, biziň gazetimizde soňky beren goşgularyňam gowy” diýdim. Gepimi soňlamankam, ol “Mendenem zor, has uly şahyr boljak başga biri bar” diýdi. “Kim ol?” diýsem, “Nobatguly Rejebow diýýärler, ýakynda Ýöletenden Aşgabada göçüp geldi. Talyp ýyllaryndan bäre bilýän, şo döwürlerem eli ýitidi” diýdi. “Hany onda redaksiýa getirsin-dä goşgularyny” diýdim. Birküç günden tirkeşip geläydiler. Çay başynda gümür-ýamyr edip, soň goýup giden goşgularyny okadym weli, zöwwe ýerimden galanymy duýmandyrynam. “Beýle zabun gowy goşgulary bir gün öň okyjylara ýetirseň hem bähbit hem sogap” diýip, gazetiň indiki sanynyň dördünji sahypasyny sökdürip, Nobatgulynyň goşgularyny tutuş bir sahypany dolduryp duran, özem suraty bilen berdik”. Hawa, uly ussat, şol bir wagtda-da talapkär halypa hökmünde Atamyrat eline galam alan, özem “bir zat çykar-ow” diýýdirýän ýaşlara goldaw-hemaýatyny gaýgyrmazdy. Ylaýtada-da poeziýada Kakamyrat Rejebow bilen Seýitmyrat Geldiýewe ynamy uludy, olaryň döredijilgini yzygider yzarlardy, nyrh keserdi, begenerdi, degerli belliklerini aýdardy.

...Şu ýatlamany ýazmaga hyýallanýan wagtym Türkmenbaşy şäherinde ýaşayan Didar däde (şahyr Didarberdi Allaberdiýew) bilen jaňlaşdym. “Beýle sogaply-haýyrly iş etjek bolsaň, menem saňa bir zatjagaz ýetireýin” diýdi. “Nämekä?” diýip garaşyp ýörün. Gijikdirmän gowşurdy hernä. Gylyny gymyldatman şony size-de ýetireýin:

“Dostum Didarberdä.

Hazar kenaryndan jaň edýär dostum,
ýazan goşgularmy öwýär, magtaýar.

Meniň kämil şahyr bolandygymy

her sözünde, kelamynda nygtaýar.

Onuň özem şahyr,
şahyr şahyra
hoş söz gysganmasa,
belentdir olar.
Sözüň agramyna,
many güýjüne
Biri-biriçeräk beletdir olar.

Öwgä ýa magtawa bipolarham bolsaň,
Ynandyryýar söz ýürekden gaýdanda.
Ýagşy gep adama ganat bitirýär,
Iň esasam, ony dostuň aýdanda.
17. XI. 2013.
Atamyrat Atabaýew.

Onuň özem hoş sözünü bugdaý dänesi ýaly seçibilen çyn talantdy, tüýs zehindi. Degişmäni oňarardy, oýun-henegi haldy. Bir şaýat bolan wakamy aýdasym gelip dur.
...Kakamyrat Rejebiniň bir gowy häsiýeti bar. Söz ussatlarynyň, kärdeşlerimiziň biriniň tegelek ýaşy dolsa-ýubileýi bolsa, üýtgeşik bir papka-gutlag kitabyny döredip, içine hem galamdaşlarynyň ýürek sözünü salýar.
Atamyrat Atabaýewiň 70 ýyllyk ýubileýi üçin menden hem şeýle ýazgy haýyş edildi. Ine, şol:

“ÝETMIŞDEN SOŇ SEGSEN, TOGSAN, ÝÜZ BARDYR”

Atamyrat Atabaý diýlende bir-ä öten, birem edil şu günki waka güpbe ýada düşýär.

Öten waka-ha mundan 40 ýyl çemesi ozalrak bolupdy. Has anygy, 1975-nji ýylda Türkmen döwlet uniwersitetiniň türkmen filologiýasy fakultetine okuwa girmek üçin ilkinji synagda – „Şahyr Atamyrat Atabaýewiň döredijiliginde söýgi lirikasy“ diýen erkin temadan ýazan düzmäm 4-lik baha mynasyp bolupdy. Sebäbi mekdepde okaýarkak, onda-da ýokary synpda wagtymyz bu şahyryň ýazýan goşgulary, onda-da söýgi setirleri hut özümize

degişli ýalydy. Ol goşgulary okap, saçymyzy penjeläp, soňam şol saçymyzy tüýküligimiz bilen ölläp, (ol döwürler „şampun“ diýilýän närse gytrakdy-da) gyzlaryň gözüne ilmek üçin “şahyr” bolup dübläp ýördük ahyry! Hatda soň talyplygy başga ýerde – häzirki Ýekaterinburg şäherindäki Ural döwlet uniwersitetiniň soňku kursunda okap ýörkäk, oba kanikula gelemde bir gyza Atamyradyň söýgi goşgusyny „Hut saňa bagyşlap ýazdym“ diýip, okap beripdimem. Nijeme ýyllardan soň şahyr bilen has ýakyn tanşanymyzda, bir gapydan gigip-çykyp işläp başlanymyzda oňa „Günämi geçeweri, halypa, şol gezeg-ä şeýle „ogurlyk“ edilendir“ diýsem, ol gülüp, „Meniň goşgymy „saňa ýazdym“ diýip, okap berip, şol setirler bilenem gyzyň ýüregine çeňňek ildirip, öýüniň törüne gelin edinip geçiren ýigitler kändir“ diýipdi. Ine, poeziýanyň gudraty! Iki ýüregi birleşdirip bilýän, söýgi sapagyny sözün güýji bilen çözülmöz edip sarap, şonuň jadysy bilenem täze öý-ojak gurdurýan bolsa goşga neneň gudrat diýmersiň!

Ikinji waka bolsa şeýle. Atamyrat halypa 70 ýaş ýubileýini bellejek bolanda täzeje henek döredi. Ol şeýle: Gep arasynda soradyk: „Toýy nirede tutjak?!“ Ol: „Nesipde“, baryberiň“ diýdi. Anyklajak bolduk: „Ol nirede, kafemi, restoranmy?“ Şonda Atamyrat halypa “Adyndan çen tutuberiň, barsaňyzam nesip, barmasaňyzam nesip” diýip jogap berdi. „Bu gümürtik gepiňe düşünmedik-le“ diýlende, ol: „Ýubileýe hökman çagyrylanlar, çagyrylmagy çaklanýanlar, çagyrmak göz önünde tutulmaýan adamlar bar, onsoň özüňiz düşüniberiň“ diýdi. Bu Atajan Taganyň „ýer depip“: „Atamyrat ýaly gysganç gaýdyp döremez“ diýýäni üçin däl. Türkmeniň tüýs şahyry, halypa goldawyny gaýgyрмаýan ussadyň toýuna dahylly bolmaga höwesekleriň sanardan has känligi, şol ýubileýe baryp, Atamyrat halypa „Ömrüň uzak bolsun!“ diýlen tüýs ýürekden çykýan arzuwy aýtmagy arzuw edýänleriň juda, juda känligi üçin.

Eýsem munuň sebäbi näme?

Atamyrat Atabaýewiň zehinine aýratyn sarpa üçin.

Atamyrat Atabaýewiň üýtgeşik şahyrlygy üçin.

Atamyrat Atabaýewiň goşgularynyň juda beýik, huç kimiňkä

meňzemeýänligi, şahyrlaryň öz dilinde aýdylanda „golaýyna baryp bolmaýanlygy“ tarapdan tapawutlansa-da, şahyryň juda pesgöwün, uly bilen uly, kiçi bilen kiçi bolup dil tapysyp bilýänligi üçin.

Degşip özi şeýle diýerdi: „Men çagalar žurnalynda işlämsoň, göwnümem çaganyňky ýalydyr“. Bu sözüň üstüne „göwnündäkiniň aňyrsy görnüp duranlygy üçin“ diýip, goşasyň gelip dur.

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň eýesi, ençeme ordenlerdir medallaryň eýesi bolup 70 ýaşyny belleýän şahyryň „Başga tüýsli goşgular“ diýen kitaby bar. Ýöne häzir türkmen milli poeziýasynyň hakyky aksakaly bolup bu ojagyň törüne arkaýyn geçmäge edebiýat meýdanynda tälkewsiz hukuk gazanan çyn zehine, uly şahyra „Başga tüýsli şahyr“ diýesiňem gelip dur. (Şu setirler ýazylýarka, eýýäm professor Aman Şyhnepesow “Biznes reklama” gazetinde şeýle at bilen uly makala çap etdiripdirem. Diýmek, bu baha eýýäm ykrar edilen hakykat). Sebäbi onuň eýýäm nakyla, tymsala öwrülip, halk hakydasyna hemişelik gonan setirleri juda kän. Men birkisini agzaýaýyn: „Çekilýän zatlaryň içinde iň peýdalysy zähmetdir“. “Aýallaryň eline pul bolup düşenden, gul bolup düş”.

Atamyrat halypa diňe şahyr däl. Ol göýende, şahandaz, tamada, kiçiräk oturlyşyklarda bagşy, öýkünjeň. Käbir çakylyklara, toý-tomaşa baryljak bolnanda, „Gaýrat edip Atamyradam alyp gelsene, özüne-de aýdylandyr“ diýlip towakga edilýär.

Megerem, biziň döwrümüzde galam ýöredýänleriň arasynda adyna iň köp henek (anekdot) aýdylýan adam Atamyrat halypa. Iň täzesiniň birini ýatlaýaly.

„Edebiýat we sungar“ gazetinde Atamyrat halypa bilen ýaşytdaş şahsyýet – filologiýa ylymlarynyň kandidaty, Seýitnazar Seýdi adyndaky Türkmen döwlet mugallymçylyk institutynyň professory Muhammetguly Amansähedowyň 70 ýaşyna bagyşlanyp, belli alym Çary Kulyýewiň „Ylma meňzeş alym, kitaba meňzeş mugallym“ atly göwrümlü makalasy çap boldy. Şonuň ertesi günü Han aga Atamyrat halypa jaň edip, “Makalany okadyňmy?” diýip sorapdyr. Göreniň Atamyrat-da: „Sözbaşy-ha ýerine düşüpdür, yzynam indi okajak“ diýipdir. „Sözbaşy neneň?“ diýlende: „Adama meňzeş

alym“ diýilmegi tüýs bolupdyr“ diýipdir. Han aga şonda: “Sen gözüňi täzeden operasiýa etdirmeli“ (şondan sähel salym öň Atamyrat halypanyň gözüni operasiýa edipdiler) diýip, trubkany goýupdyr.

... Şu setirleri ýazyp otyrkam, Atajan Tagan stoluma gulak ýaljak kagyz goýup didipdir. Onda şeýle setirler bar:

Durkaň beýik ägirtleriň deňinde,
Entek-entek aýdar ýaly söz bardyr.
Atamyrat Atabaýyň önünde
Ýetmişden soň segsen, togsan, ýüz bardyr.

Şonda içimden şeýle diýipdim: “Bu arzuwa hemmämiz goşulýarys”. Göwnüňdäki ýaly bolup durmy? Pelegiň öz hökmürowanlygy, durmuşyň öz kada-kanuny bar.

Eline galam alanlara pent-zynharlama hökmünde uly söz ussadymyzyň şu nesihatlaryny okyjylara ýetirmegi parz hasapladym:

“Beýik eserleri bir gezek okap çykmak ýeterlik däl. Olary gaýtalap-gaýtalap okamaly. Iň ajaýyp çeper eserleri okan mahalyň seniň özüňde-de ajaýyp pikirler döreýär. Bu pikir Didro-da, Ç. Aýtmatowda-da bar. Öz tejribämden mysal alsam, bir kitaby okap oturan mahaly, birden beýnimiň bir ýerinde «ýylp» edip bir pikir oýanýar. Şol pursat men okap oturan kitabymy bir ýana goýup, şol «ýylpyldy» barada oýlanyp başlaýaryn we ol täze bir goşgynyň döremegine ýardam edýär. Ine, özümde bolup geçýän şu ahwalat hakynda, kitap okamagyň peýdasy dogrusynda 1997-nji ýylda bir goşgy ýazdym. Şu ýerde şol şygry mysal almak isleýärim.

Okamasaň,
goýarsyňam ýazmany,
Ýazmany goýmagam
biz üçin ardyr.
Beýik Magtymgulyň aýdyşy ýaly:
«Jahan giňdir, çendan bilen-de bardyr».

Nämüçin bu dünýä diýmeli sözleň

gursagyňdan çykman, ýanyp gitmeli?
Diliň gepleýärkä, görýärkä gözleň,
Ýüregiň diýýäniň ýazyp gitmeli.

Bilýänlerňi ile aýtman gitmegiň,
baýlygyňy gömüp,
gizlän ýalydyr.
Gözlemän,
agtarman,
arzuw etmegiň –
uly çölde iňňe gözlän ýalydyr.

Bisowat adamlar dünýäni boýar,
Sowatlynyň aýdan sözi hikmetdir.
Ýitmegiň her hili ýollary bolýar,
Okamazlyk-diri wagtyň ýitmekdir.

Indi Atamyrat halypa aramyzda ýok. Diňe ol hakdaky ýatlamalar
gursagymyzda ýaşap ýör.

... Öý kitaphanamdan sogramda elime ilen litap “Başa täç edeliň,
Türkmenistany” boldy. Atamyrat Atabaýewiň 1996-njy ýylda “Ruh”
neşirýatynda çykan kitaby. Beýle sözbaşy ussadyň ýürek sedasy.
Bilýäňizmi, mukaddes Garaşsyzlyk hakda şygrydan çemen bogan-
ilkinji goşgyny ýazan Atamyrat Atabaýew.

Goý, güller açylsyn sähraň ýüzünde,
Asmanam, goý remet nuruny saçsyn.
Müň dokuz ýüz togsan biriň güýzünde,
Türkmenistan-ata mekan garaşsyz!

Kitaby açan ýerimdäki setirlerde gözüm eglenip, göwräm eglip
gidýär. “Inim, talantly ýigit Gurbannazara galamynyň mundan
beýlägem ýiti bolmagyny arzuwlap, dostluk hormaty bilen, awtor
A. Atabaýew, 29.05.2002”. Göwnüme, halypa ýene-de kitabyňy
ýazyp ýören ýaly, tizara bize-de ýürek mährinden üleş edip,
sowgat berýäýjek ýaly. Gowy goşgular garramaýar, ýogalmaýar
ahbetin! Ussatda bolsa horda goşgy ýokdy. Diýmek,
Türkmenistanyň halk ýazyjysy Atamayrat Atabaýewiň goşgulary

hemişelik ýaşar ýörer.

..Ýanyoldaşy Bibi gelnejemiz şahyryň arhiwinden bir goşgy tapypdyr. Ol meger, şahyryň iň soňky döreden setrileri bolmaly. 2021-nji ýylyň 19-njy noýabrynda “Edebiýat we sungat” gazetide” ol goşgy ilkinji gezek çap edildi. Ol şu goşgy:

ÇEŞME

Çogup çykdy gara dagyň göwsünden,
Ýumşak suwuň daşy deşýän güýji bar.
Synlap durun berip ähli ünsüm men,
Dadyp görýän, bu suwda kän süýji bar.

Gökden Haktagalaň daşary düşýär,
Ýerden çeşme çykýar dagyň teýinden.
Adamyň serinde müň dürli düýş bar,
Yşk oýanýar ýürekdäki meýilden.

Çeşme ýaly çogýar kalbyňdan ylham,
Dünýäni sarsdyran güýç bar şygyrda.
Göräýmäge suw deý ejizem bolsam,
Dag deşen çeşme deý çykyp şygyrdan.

Oýaryp kalplarda süýji meýiller,
Soň bedenim ýatsa dünýäň teýinde.
Ruhum dergähinde bolsa Allanyň,
Iki dünýäde hem bolmaz armanym.

Iň soňky iki setir, belki-de bent epitafiýa (mazar daşynyň ýüzüne ýazylýan ýazgy) bolup dur. Ýatlamalar